

Tasviriy san'atda kompozitsiya nazariyasining asosiy bosqichlari va uni o'qitish usullari.

“Tasviriy sanat va muhandislik grafiasi” kafedrası o'qituvchisi

Sh.U.Bobonazarov

Har qanday ijodkor o'tmishdagi rang tasvir san'at ustalari merosini va tajribalarini o'rganish bilan birga, tomoshabinga chuqur ta'sir etuvchi tasvir qonunlari va uslubiyatini ham o'rganadi. Kompozitsiya asoslarini o'rganishdan maqsad, amaliy mashg'ulotlar jarayonida ijodkorlikka yo'naltirish va mustaqil tasviriy san'at ustida ishlashni shakllantirishdan iboratdir. Amaliyotda kompozitsiyaning zarur unsurlari, uslubiy shartlari bo'lgan soya-yorug', rang yechimi xamda uning jozibadorligi, chiziqlar, tus dog'larini ketma-ket takrorlanib uzviylik xosil qilishi, katta va kichik o'lchamlar bilan belgilangan nisbat perspektiva o'zgarishlar munosabatlari, ko'rish burchagi birgalikda ishlar mazmunini ochib beruvchi vosita bo'lib xizmat qiladi.

Kompozitsiyaning tuzilishi va turlarini o'rganishda G'arb va Sharq tasviriy san'ati maktabi va ijodkorlari asarlaridan bir qanchasining namunalari misol bo'lishi mumkin. Kompozitsiya turlarini o'rganishda nafaqat realistik rang-tasvir, balki monumental asarlar kompozitsiyasini, amaliy san'at turlari, kartina satxini ifodalovchi perspektivasiz kompozitsiya tuzilishini ham o'rganish tavsiya etiladi. Shu bilan birga ijodkorlar fantaziyasi tasovvurini boyitadigan tabiat dunyosi, suv osti dunyosi, tabiatdagi tasodifiy voqealardan tasavvur olib, kartina yechimida foydalana olishi mumkin.

Kartina yaratishda xaqlarning milliy xususiyatlarida, kiyimlarni o'sha yerga taaluqli manzara xususiyatlarini uslubiy jihatdan o'rganish kerak.

Rang tasvirni arxitektura, teatr xaykaltaroshlik, musiqa, adabiyot va shariyat bilan bevosita bog'lash kompozitsiya mazmunini boyitadi kompozitsiya har taraflama chuqur o'rganish ishi ma'lum vaqt shaxsiy ish tajribasini, mahorat va chuqur idrokni talab qiladi. Turli davrlardagi san'at jamiyatini yangi shakl, yangi ilg'or tushuncha bilan boyitib alohida o'ziga xos mazmun kiritadi. Jamiyatning qurish imkoniyatlari, idroki o'sish bilan san'at olamida har doim eskirib qolgan turmush g'oyalari, turg'unlik bilan yangi oqimlar o'rtasida kurash boradi.

Kompozitsiya so'zi lotinchadan kompositioyani predmetlarini bo'laklarini solishtirib, ma'lum tartibda yaxlit joylashtirish, g'oyaga muvofiq ijod qilish, bayon qilish, kompozitsiya tuzish demakdir. Ijodkor rassom bo'lish uchun san'atga yoshligidan qiziqgan bo'lishi kerak. Ijodkor bo'lish uchun insonda qobiliyatning bo'lishini o'zigina kifoya emas,. Ijodkor xayotga atrof-muxitga befarq qaramaydi, jamiyatdagi tarixiy voqea, tabiat o'zgarishlari unda ifodalash fikrini uyg'otadi. Rassom hyotni chuqur o'rganish bilan birga ko'rgan taa'surotlarini umumlashtirib, o'z yo'lining uslubini topadi. Rassom xar doim sofdil bo'lib, xaqiqatni ifodalashi

kerak. Rassom o'zining falsafiy dunyoqarashi, xayotiy tajribasi, bilim saviyasi, xarakatchanligi, ijodiy asarda foydalangan shaxsiy tasvir usuli bilan ajralib turadi. Shuning uchun xar bir asarni qaysi musavvir qalamiga mansubligini bilish qiyin emas. Misol sifatida I.Repin, V.Surikov, P.Benkov va R. Axmedovlarning ishlarini ko'rsatish mumkin. Ular usuli bilan bir-birlaridan farq qiladi. Badiiy asar yaratish bu ma'naviy xayotni yaxshi bilgan xolda xis-tuyg'ularni chuqur ifoda etish, hamda ilxom, mehnat, kasb mahoratining natijasidir. Badiiy asar yaratish jarayoni xar bir ijodkorda o'ziga xos, uning jarayoni turlicha kechadi va rang-barang usulda bajariladi. Ko'pchilik tajriba xayotni tabiatni, atrof-muxitni kuzatish, asosiy omillarni ifodalash, eskizlar asosida tugap eskiz nusxasini yaratish ijodiy izlanish jarayonini tashkil etadi.

Badiiy asar nayurmort, portret, manzara, yoxud maishiy janrda bo'lmasin u kompozitsiya qonuniyati bilan, chuqur xis qilgan xolda, dastlab qalamda eskiz yechimini yaratishni talab etadi. Shu bilan birga ijodkor (eskizni oq-qora, och-to'q) tus rang munosabatlarini, kartinani mayda detallarini his qilgan holda bajaradi. Ijodkor kundalik hayot va o'tmishda sodir bo'ladigan voqealarni kuzatib, uning ijobiy salbiy tomonlarini taxlil etishi lozim. Bir badiiy asar ijodkor uchun yangi tarixiy janrda asar yaratish uchun turtki bo'lgan bo'lsa, ikkinchi o'tmish taasurotlarini, ma'naviy xayotni yaxshi anglagan xolda fikrlash, tasavvur etish, ijodiy maxoratni ishga solishdir.

Kompozitsiya, san'atning xamma turlarini negizida mavjud: adabiyot, teatr-kino, musiqa, tasviriy va amaliy san'at, arxitektura va xokazo.

Kompozitsiya o'quv predmet sifatida, qalamtasvir, rangtasvirdan keyin paydo bo'ldi va hozirda kompozitsiya kursi oliy ta'lim kasb-hunarlari o'quv rejalariga kiritilgan.

Tasviriy san'atda kompozitsiya qalamtasvir, soya-yorug', rang, xavo va chiziq perspektivasi kabi tasviriy vositalar bilan yaratiladi.

Kompozitsiya kursi talabalarni mustaqil ijodiy va pedagogik faoliyatida obrazli fikr yurgashida katta axamiyatga egadir.

Kompozitsiya fani suhbat, ma'ruza va amaliy mashg'ulotlardan iborat. Kompozitsiyani asosiy qonun, qoidalari, usul va vositalari, talabalar tomonidan amaliy mashg'ulot va suxbatlar jarayonida mukammal o'rganiladi.

Kompozitsiya-o'quv predmet sifatida, xaykaltaroshlik, me'morchilik, grafika, qalamtasvir, rangtasvir, san'at tarixi kabi mutaxassis fanlar bir-biri bilan uzviy bog'liqdir.

Qalamtasvir va rang tasvirda rassom bevosita kompozitsiya asoslariga murojaat qiladi, uning qonun-qoidalarini bilmay turib kompozitsiya, qalam tasvir, rangtasvir mohiyatini tushunib yetmaydi.

Ushbu kompozitsiya o'quv qo'llanma predmetining mohiyati, uning tasviriy san'atda rivojlanish tarixi, badiiy ijodning asosiy qonun qoidalari, vositalari va ularni pedagogika universitetlarining Badiiy-grafik fakultetlarida o'qitish metodlari haqida tavsiyalar tushunchalar beradi. Shuning uchun rassom-o'qituvchilarni tayyorlashda kompozitsiya fanining eng murakkab va muhim fan sifatida o'rganish tavsiya etiladi.

Tasviriy san'atda kompozitsiya qonun va qoidalari insoniyatni ibtidoiy taraqqiyot davridan boshlab shakllana boshlagan.

Lekin ibtidoiy davr odamlari hayotni zehn bilan kuzatsalarda, kompozitsiya sezgisi juda bo'sh rivojlangan. Bunday holatni odam gavdasi va hayvon podalarini tartibsiz alohida tasvirida ko'rishimiz mumkin.

Qadimgi sharq san'atidagi kompozitsiya ibtidoiy davridan alohida farq qiladi. Qadimgi sharqda kompozitsiya mavzusi tekislikda qat'iy ma'lum tartibda tasvirlanib, quldorlik jamiyatining (marosimlari) Qonunlariga bo'ysundirilgan.

Qadimgi misr san'atida kompozitsiyani dastlabki yangi usullari paydo bo'la boshlagan. Bu esa jamiyatda ijtimoiy hayotni ongli rivojlanishi natijasidir. Tasvirga chizgi, o'lcham, rang va tus munosabatlari yuqori darajaga ko'tarildi.

Qadimgi dunyo rassomlari tabiat yaratgan o'simlik, barg va gullarni tuzilishida, yil faslini ketma-ket kelishida simmetriya va ritm tushunchalarini anglab, o'z ijodiy asarlarida, kompozitsiyada qo'llay boshladilar. Shuning uchun qadimgi greklar relief, frontol kompozitsiyalarida ritm va simmetriyadan unumli foydalanganlar. Uyg'onish davrigacha kompozitsiya faniga bag'ishlangan biror bir nazariy qo'llanma yaratmagan.

Uyg'onish davri renessans insoniyatga ulug' san'at allomalarini yetkazib berdi. O'sha davr rassomlari esdalik kundalik, ilmiy makolalarida kompozitsiya haqida qimmatli fikr, xulosalarni yozib qoldirdilar.

Uyg'onish davrining vakillari Djotto va Mazachcho o'z ijodlarida perspektiva, plastik anatomiya, geometriya qonunlarini amalda qo'llab, kompozitsiya fanining bilimdoni ekanliklarini misolda ko'rsatdilar. Yuqori uyg'onish davri rassomlari san'atning har xil turlarini bir-biri bilan bog'lab, uning nazariyasini ilmiy asoslagan holda rivojlantirdilar.

Ular perspektiva yordamida kartinada chuqurlik, masofani tasvirini haqqoniy namoyon etishga erishishdi.

Ko'p yillik kuzatuv va analiz natijasida ko'zga ko'ringan rassomlarning asarlarini g'oya tuzilishi, rang yechimidagi uslub, amaliy tajribalarini umumlashtirib Alberti "Rang tasvir haqida uch kitob" ilmiy nazariy meros yozib qoldirdi.

Fransuz rassomi E. Delakrua o'z ilmiy maqolalarida Leonardo da Vinchi, A. Dyurer, P. Rubenslarni kompozitsiyaga oid traktlarini kengaytirib chuqur ma'nolar bag'ishlab davom ettirdi.

Osmon yulduzlarini shu'lasini ta'sirida inson jismiga Olloxdan in'om etilgan go'zallik va qobiliyatni o'ziga mujassam etgan allomalarni yer yuziga kelishini insoniyat bir necha bor guvohi bo'lgan qobiliyatni Leonardo da Vinchi go'zal qiyofasida har qanday mushukul ishlarni osonlik bilan uddasidan chiqadigan odil inson shaklida ko'ramiz.

Vinch shahridagi janob Peroning o'g'li Leonardo, shunday ilohiy kuch-qudratga ega ediki, u bir necha oylab, matematika bilan shug'ullanar, lirada musiqa chalar qo'shiq aytib malakasini oshirardi. Shunday bo'lsada asosiy qiziqishi bo'lgan rasm chizish va xaykaltaroshlikni tashlamadi.

Xudo bergan betakror aql-zakovatli, xotirasi kuchli buyuk alloma chizgan tasviri bilan insonni hayratga solar, fikr-mulohaza kuchi bilan lol qoldiradi.

U Milan shahrida Dominikanlik aka-ukalar uchun "Mahfiy kecha" nomli go'zal asar yaratdi. Avliyolarni chehrasiga husn qo'shib, ulug'vor qilib tasvirladi. Faqat Isusni yuz qiyofasini tasvirlashda ilohiy qudrati yetmaydi chala qoldirgan va umrini oxirigacha bitira olmagan edi. Leonardo odam anatomiyasini Galena ta'limotiga asoslangan chukur o'rgandi, murdalarning suyak muskunllarini pero va qizil qalamda sinchiklab chizma boshladi va odam anatomiyasi tasvirlari kitobini yaratdi. Otlarning suyaklari anatomiyasi kitobini ham yaratgan. Bu anatomiyaga oid chizgilarning ko'p qismi Leanardoning avtoportretlari bilan bir qatorda bizlargacha yetib kelgan.

Tasviriy san'atda bunday toj asarlarning mavjudligini dunyoda eng qobiliyatli, zexnli olim, alomma musavvir qalamiga mansub bo'lishi xaligacha insonlarni beihitvor hayratga soladi. XVI asr oxirida o'quv fani sifatida shakllana boshladi. Buni V. Neleng, S. Vasilev kabi metodistlarning Fransiya safaridan so'ng o'qitish sistemasi haqidagi hisobotlari orqali bilish mumkin. 1882 yili taniqli pedagog - rassom Violiye Le Dyukani "Tarixchini tarixi" kitobi rus tiliga tarjima qilgan edi. Bu kitob shaxsiy ish tajribasidan kelib chiqib, tasviriy san'atni o'qitish metodikasidan suxbat tarzida berilgan. Bu kitobni "Sochineniye" qismida, frantaziya, perspektiva ma'lum qonunlarga tanishishni o'qtirib o'tilgan. Tasviriy san'atda kompozitsiya masalalari haqida dastlabki metodik bayonnoma muallifi amerikalik pedagog-rassom A. Doudir. Bu o'quv qo'llanmada tasvirda har xil shakl, tuslarni qog'oz va matoga to'g'ri joylashtirish, qog'oz hajmi va formatiga alohida ahamiyat bergan. Tasviriy san'atda yangi impressionizm oqimining paydo bo'lishi – rangtasvirda yangilanishga vosita bo'ldi, san'atni oldinga rivojlanishiga turtki vazifasini o'tadi. Impressionistlar rang politrasiini boyitdi. XX asr boshlarida

G'arbiy yevropa davlatlarida va Rossiyada har-xil badiiy oqimlar paydo bo'lsa boshladi: futurizm kubizm, ekspressionizm, syurealizmlar shular jumlasidandir.

XIX asrning ikkinchi yarimida ilg'or ma'rifatli rus rassomlari tashqi dunyoni hayotda to'g'ri tasvirlash uchun kurash olib bordilar. Realistik san'atning rivojlanishiga I.N. Kramskoy boshliq sayyor rassomlar katta ta'sir ko'rsatdilar.

Asosan xalq manfaatini ko'zlab, xayotdagi muhim voqealarni ko'zatib, ijod qildilar, asarni g'oyasiga ahamiyat berdilar. Ko'plab Rus rassomlarining ustozlari P.P.Chistyankov mutaxassislik fanlari o'qitishning yangi tizimini yaratdi.

Realistik san'atning buyuk namoyondasi I.E. Repin kompozitsiyani nazariy va amaliy rivojlanishiga muhim xissa qo'shdi. Shuningdek tarixiy janrda har tomonlama yangi novatorlik vositalari bilan V. Surikov rus rassomlariga o'z ta'sirini o'tkazdi. U kompozitsiya eskizini bajarishga alohida ahamiyat berdi. O'ylagan mavzu rassom tasavvurida tiklansa u darrov qo'lga qalam, ko'mir, mo'yqalam olib eskiz bajarishga kirishardi. Ayniqsa "Boyarina Morozova" kartinasi uchun, o'nlab, yuzlab qalamlavha, eskizlar bajargan. U mavzuga oid bo'lib o'tgan tarixiy voqealarni sinchiklab o'rganardi.

Ulug' rassomlarni asarlari misolida kompozitsiya tuzilishini taxlil qilib: kontrast, vertikal, gorizontal, diogonal simmetriya, assimetriya, aylana, uchburchak, muvozanat, ritm yaxlitlik, dinamik, statik xolat, yorug', rang koloriti, qurish nuqtasi, gorizont, kompozitsiya plani, maxobatlilik, dekorativlik_ kabi tasvir uslublarini ko'rsatib berdi. K.Yuon kompozitsiyani uqitish metodikasi saviyasini yuqori darajaga qo'yish kerak deb hisoblardi.

Har xil mavzudagi kompozitsiya eskizini bajarish jarayonida xomaki tasvir, yorug' va ranglarni har xil xolatida perspektiva qoidalarini ishlata bilishni tavsiya qilardi. qo'shimcha hayot ta'surotlarini, gavdani turli xolati, gurux. odamlarni harakatdagi ko'rinishi, tipaj, liboslar, xona bino burchaklaridan chizg'ilar chizib, ulardan unumli foydalanishni tavsiya etardi.

Kompozitsiya masalalaridan takomillishtirishga munosib xissa qo'shgan buyuk rassomlardan biri ye. Kibrikdir. U o'z asarlari bilan grafika san'atini yuqori cho'qqilariga olib chiqqan san'at ustalaridan biridir.

U o'zining «Kompozitsiya masalalariga doir» kitobida kompozitsiyani tasviriyl san'atdagi ob'ektiv qonunlarini, kompozitsiyani o'qitish sohasidagi metodik qo'llanmadagi ayrim kamchiliklarni ko'rsatib o'tdi.